

TÜRK DİLİ I

Hafta 10

Okutman Engin ÖMEROĞLU

DİL BİLGİSİ

1. Ses Bilgisi (Fonetik)

1. 5. Türkçe sözcüklerdeki Başlıca Ses Uyumları

Türkçe kelimelerde, kök ve ekler arasında ses bakımından bir takım uyumlar vardır. Bunları **ünlü** ve **ünsüz uyumu** diye iki grupta inceleyebiliriz.

1.5.1. Ünlü Uyumu

Bu uyuma göre, bir kelimedenden sonra gelen ünlü öncekine uyum gösterir. Ünlü uyumları iki türdür:

Kalınlık–İncelik Uyumu (Büyük Ses Uyumu)

Düzlük - Yuvarlaklık Uyumu (Küçük Ses Uyumu)

Kalınlık–İncelik Uyumu (Büyük Ses Uyumu)

Hemen hemen bütün Türkçe kelimeler, *bazı istisnaların dışında*, bu kurala uyar. (Türkçe asıllı olup bu kurala uymayan bazı kelimeler şunlardır:

- (ana>) **anne**, (kangı>>) **hangi**, (alma>) **elma**, (karındaş>>) **kardeş...**

Bu kurala göre, birden fazla heceli bir kelimedede kalın ünlüden sonra kalın: ince ünlüden sonra ince ünlülerin gelmesi gerekir. **Tek heceli** veya **birleşik** sözcüklerde bu kural aranmaz.

- “***Şüheda*** fışkıracak toprağı sıksan ***şüheda***”. dizesinde altı çizili kelime **kalınlı – incelik** kuralına uymamaktadır. Çünkü kelimenin birinci ve ikinci hecesi ince ünlü, son hecesi ise kalın ünlüdür.

Türkçe sözcüklerde **eklerin** hemen hemen hepsi bu kurala uyar, ancak

- **+gil**
- **-yor**
- **+lAylın**
- **+mtrak**
- **-ken**
- **+ki** ekleri bu kurala uymaz:

babam+gil, sabah+leyn, geli-yor, karşıda+ki, yeşili+mtrak, başlar-ken...örneklerinde olduğu gibi.

Düzlük–Yuvarlaklık Uyumu (Küçük Ses Uyumu)

Bu kurala göre düzleri düz, yuvarlakları ise dar-yuvarlak veya düz-geniş ünlüler takip eder.

<u>Düz ünlü</u> > <u>Düz ünlü</u> <i>gelincik, arabacı...gb.</i> (a, e, ı, i > a, e, ı, i)
<u>Yuvarlak ünlü</u> > <u>Düz-geniş</u> ya da <u>Dar yuvarlak</u> <i>okul, yolculuk, ocağım... gibi.</i> (o, ö, u, ü) > (a, e), (u, ü)

Düzlük-yuvarlaklık uyumu, kalınlık-incelik uyumu kadar sağlam değildir. Bu kurala uymayan Türkçe kelimeler çoktur: **yavuz, kavun, karpuz, kamu, yavru, çamur, kılavuz...**

1.5.2. Ünsüz Uyumu

Kelimeler türetilirken, kelimelerin sonunda bulunan ötümsüz (sedasız) ünsüzler, ötümlü (sedalı) sesle başlayan **eki** kendisine benzetir; yani ötümsüz yapar. Bu kurala **ünsüz uyumu** veya **ünsüz benzeşmesi** denir.

- **Ağaç+dan > ağaç+tan**
- **sanat+cı > sanat+çı**
- **çalış+gan > çalış+kan**
- **ayak+dan > ayak+tan...**

Hepsi önemli

NOKTALAMA İŞARETLERİ

1.3. Ünlem İşareti

Sevinç, coşku, heyecan, korku gibi duyguları yansıtan cümlelerin ve kelimelerin sonuna konur:

- *Ne mutlu Türk'üm diyene!*
(Mustafa Kemal Atatürk, 10. Yıl Nutku)
- *Mükemmel!*
- *Bu ne şıklık, büsbütün gençleşmişsin!*
(Refik Halit Karay, Bir Harp Zengini)

Seslenme, hitap, ikaz cümlelerinden ve kelimelerinden sonra konur:

- *Ordular! İlk Hedefiniz, Akdeniz'dir, İleri!*
(Mustafa Kemal Atatürk)
- *Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı: İlerle!*
(Yahya Kemal Beyatlı)

Bir söze alay, kinaye katmak için ayrıca içinde ünlem işareti kullanılır:

- *Onun ne kadar çalışkan olduğu (!) yaptığı işten belli değil mi?*

1.4. Kesme İşareti

Kesme işareti (') şu durumlarda kullanılır:

Özel adlara getirilen bazı çekim (hâl, tamlama, iyelik) eklerini ayırmak için kullanılır:

- Adapazarı'nda... Türkiye'm... Sait Faik Abasıyanık Kültür Merkezi'nde... Atatürk'ü... Atatürk'üm...
Orhun Yazıtları'nın... Ali Fuat Cebesoy'un... Ahmet'le...

Uyarı: Kurum ve kuruluş adlarından sonra gelen ekler kesme işareti ile ayrılmaz:

- Sakarya Üniversitesi Rektörlüğüne... Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Türk Dili Bölüm Başkanlığına... Sakarya Valiliğine... Öğrenci İşleri Daire Başkanlığına...

Uyarı: Kişi adlarından sonra gelen unvanlar da kesme işareti ile ayrılmaz:

- Ahmet Beyden... Zafer Beyin... Zeynep Hanıma... Şevket Paşayı...

Uyarı: Özel isim yerine kullanılan “o” zamiri cümlede büyük harfle yazılmaz, kendisinden gelen ekler de kesme işareti ile ayrı yazılmaz.

- Bu konuda onun (Atatürk’ün) milletine güveni tamdı.

Yabancı özel adlardan sonra gelen çekim ve yapım ekleri kesme işareti ile **ayrı** yazılır:

- New York’lu... Nice’li (Nisli)... Bordeaux’lu (Bordolu)...

Ancak yabancı özel isim Türkçe söyleniş biçimine göre yazılıyorsa bu ekler kesme işareti ile ayrı yazılmaz:

- Londralı... Almanyalı... Romalı...Bürükselli...İsviçreli... Saraybosnalı...

Uyarı: Özel adlara getirilen yapım ve çokluk (+IAr) ekleri kesme işareti ile ayrı yazılmaz:

- Türkçülük... Türkleşmek... Türkler... Adapazarlı... Geyveli... Mehmetler... Müslümanlıkta...gibi. Ayrıca yapım eklerinden sonra gelen çekim ekleri de kesme işareti ile ayrı yazılmaz: Türkçenin... Sakaryalıdan... Akçakocalılar...

Uyarı: Özel isimlerden sonra gelen ve bitişik yazılan yapım eklerinden sonra gelen ve normalde bitişik yazılması gereken (+IAr) eki ayrı yazılır:

- Osmanlı’lar... Selçuklu’lar...

Ayrıca bitişik yazılması gereken bu (+IAr) ek, yapım eki görevinde ise kesme işareti ile ayrı yazılır:

- Göktürk’ler...Uygur’lar... Japon’lar...

Ayrıca bitişik yazılması gereken bu (+IAr) ek, cümleye “ve benzerleri” anlamı katıyorsa yine kesme işareti ile ayrı yazılır:

- Mustafa Kemal’ler tükenmez...

Kısaltmalardan sonra gelen ekler kesme işareti ile ayrı yazılır:

- TBMM’nin, TV’nin, SAÜ’den, TRT’den...

Sonunda nokta bulunan kısaltmalar kesme işareti ile ayrı yazılır:

- İng.yi... dr.u... vb.leri... mad.si...

Uyarı: Bu tür kısaltmalara gelen ekler, yukarıdaki ve aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, kelimenin okunuşuna uygun olarak yazılır:

- TV’nun değil, TV’nin... THY’da değil, THY’nin... gb.

Sayılarla getirilen ekler kesme işareti ile ayrı yazılır:

- Mayısın 19’unda... 2002’de... 6’ncı katta... 5’inci sıradaki...

Uyarı: Sıra sayı sıfatları iki türlü yazılır:

- 1. 13. 20. 45. gibi veya
- 1’inci... 13’üncü... 45’inci...

Sıra sayı sıfatlarını yazarken kesme işareti ve nokta birlikte kullanılmaz:

- 1.’inci... 13.’üncü... 20.’inci... 45.’inci... gibi

Bir harf veya ekten sonra gelen ekleri ayırmak için kesme işareti konur: D’nin Y’ye dönüşmesi yaygındır. Türkçede –it’la yapılmış pek çok isim vardır.

Özel adlar için parantez (ayraç) içinde bir açıklama yapıldığı zaman kesme işareti parantezden sonra konur:

- *Atatürk (1881-1938)'ün gençlik yıllarında...*

İMLÂ KURALLARI

1. Büyük harflerin kullanıldığı yerler:

1. Cümle büyük harfle başlar. **Ak akça kara gün içindir.**

Cümlelerin içersinde başkasından aktarılan, tırnak içine alınan söz de büyük harfle başlar: **Atatürk, gençliğe seslenirken “ Ey Türk istikbâlinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen; Türk istiklâl ve Cumhuriyetini kurtarmaktır!” diyor.**

Tırnak içinde aktarılan söz tam bir cümle değilse veya cümlelerin baş tarafı alınmamışsa büyük harfle başlamaz: *Nabî'nin “...var içinde” redifli gazeli Divan'ında uyuyor.*

İki nokta işaretinden sonra gelen cümleler büyük harfle başlar: *Orhun Kitabesi'nde Türk Hakanı şöyle diyor: Türk Tanrısı, Türk milleti yok olmasın diye atalarımı gönderdi.*

Ancak iki noktadan sonra cümle niteliğinde olmayan örnekler sıralanırsa bu örnekler büyük harfle başlamaz: *Bazı örneklerde +sız eki kalıplaşmıştır: hırsız, densiz, öksüz...*

2. Özel adlar büyük harfle başlar. **Atatürk, Adapazarı...**

3. Kişi adlarından önce ve sonra gelen saygı sözleri, unvanlar, meslek adları, lâkaplar büyük harfle başlar: **Prof. Dr. Muharrem Ergin, Mareşal Fevzi Çakmak, Çar Deli Petro, Avcı Mehmet, Demirbaş Şarl, Sayın Duran Yıldız...**

Not: Akrabalık bildiren isimler büyük harfle başlamaz: *Ayşe hala, Mustafa ağabey, Saim amca...* Ancak akrabalık bildiren kelimeler başa geçerse, lakap bildirdiği için büyük harfle yazılır: *Nene Hatun, Dayı Cevdet...*

4. Resmî yazılarda saygı bildiren sözlerden sonra gelen ve makam, mevki, unvan bildiren kelimeler de büyük harfle başlar: **Sayın Başkan, Sayın Profesör, Sayın Vali...**

5. Hayvanlara verilen özel adlar da büyük harfle başlar: **Tekir, Karabaş, Düldül...**

6. Millet, boy, oymak, sülâle adları da büyük harfle başlar: **Türk, Tatar, Kayı...**

7. Din, mezhep adları ile bunların mensuplarını anlatan sözler büyük harfle başlar: **Müslüman, Müslümanlık, Katolik, Haneft...**

8. Din ve mitoloji kavramlarını karşılayan özel adlar büyük harfle başlar: **Tanrı, Allah, Zeus...**

9. Gezegen, yıldız adları büyük harfle başlar: **Dünya, Neptün, Uranüs, Ay, Halley...**

“Dünya, Ay, Güneş” kelimeleri temel anlamının dışında cümlede yan anlamda kullanılırsa küçük harfle başlar: *Sevincimden dünyalar benim oldu. Camdan içeri giren güneş odamı ısıtıyordu...*

10. Yer adları büyük harfle başlar: **Asya, Kazakistan, Güneydoğu Anadolu, Akçakoca, İstiklâl Mahallesi, Atatürk Bulvarı, Hazal Sokak,**

Yer adlarından sonra gelen, **deniz, göl, dağ, boğaz, nehir...** gibi isimler küçük harfle başlar: **Tuz gölü, Tuna nehri, Alp dağları, Altay dağları, Aral gölü, Marmara denizi, Sakarya nehri, Erciyes dağı, Baykal gölü...** Ancak ikinci isim özel isme dâhil ise ve ikisi birden kastedilen kavramı karşılıyorsa, ikinci isim de büyük harfle başlar: **Çanakkale Boğazı, Beyşehir Gölü, Van Gölü, Konya Ovası, Rumeli Kavağı, Tuz Gölü...** Bu örneklerde ikinci isim kullanılmadığı zaman söz konusu yer adı anlaşılmaz. Meselâ *Çanakkale Boğazı* sadece *Çanakkale* kelimesiyle anlatılmaz; sadece *Çanakkale* denildiği zaman *Çanakkale* şehri anlaşılır:

Mahalle, meydan, sokak, cadde, bulvar adları büyük harfle başlar: **Atatürk Bulvarı, Serdivan Kavşağı, İstiklâl Mahallesi...**

11. Saray, köşk, han, kale, köprü, tarihî yapı adları büyük harfle yazılır: **Topkapı Sarayı, Hidiv Kasrı, Rumeli Hisarı, Ankara Kalesi, Galata Kulesi, Mostar Köprüsü, Beyazıt Kulesi, Tozlu Cami, Uzun Çarşı....**
12. Kurum, Kuruluş ve kurul adları büyük harfle başlar: **Türkiye Büyük Millet Meclisi, Sakarya Üniversitesi, Türk Ocağı, Yeşilay Derneği, Ucuz İnşaat, Yüksek Öğretim Kurulu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay Derneği...**

Kurum, merkez, bölüm, üniversite, dekanlık, müdürlük... gibi kuruluş bildiren kelimeler, belli bir kurum kastedildiği zaman büyük harfle başlar: *Bu yıl **Üniversitemiz** erken açılacak. Bu konuda **Senato** kararları var...*

13. Kitap, dergi, gazete, tablo, heykel ve hukukla ilgili kanun, tüzük, yönetmelik, yönerge, genelge, adlarının her kelimesi büyük harfle başlar: Nutuk, **Safahat, Yenigün, Kendi Gök Kubbemiz, Sinekli Bakkal, Türk Dili, Türk Kültürü, Varlık, Milliyet, Halı Dokuyan Kızlar (Tablo) Düşünen Adam (Heykel) Borçlar Kanunu, Bankalar Yasası, Telif Hakkı, Atatürk Uluslar Arası Barış Ödülü Tüzüğü, Satış Yönetmeliği, YÖK Kanunu....**

Özel isme dâhil olmayan gazete, dergi, tablo... gibi sözler büyük harfle başlamaz: *Milliyet gazetesi, Halı Dokuyan Kızlar tablosu...*

14. Millî ve dinî bayram adları büyük harfle başlar: **Cumhuriyet Bayramı, Ramazan Bayramı...** Bayram niteliği kazanmış özel günler, haftalar da büyük harfle başlar: **Anneler günü, Atatürk Haftası, Öğretmenler Günü...**

Kurultay, bilgi şöleni, açık oturum, yarışma, vb toplantı adları da büyük harfle başlar: **Türk Gramerinin Sorunları, Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı...**

Bunların dışında **genel bilgi** adı taşıyan toplantı, hafta, gün adları küçük harfle yazılır: **kitap haftası, dil kurultayı...**

15. Tarihî hadise, çağ ve dönem adları büyük harfle başlar: **Kurtuluş Savaşı, Yontma Taş Devri, Millî Edebiyat Dönemi...**

16. Özel adlardan türetilen bütün kelimeler büyük harfle başlar: ***Türkçülük, Avrupalı, Türkoloji...***(Not: Özel isimlere gelen bu yapım ekleri kesme işaretiyle ayrılmaz, ayrıca yapım ekinden sonra gelen çekim eki de ayrılmaz bitişik yazılır.)
17. Yer ve millet adlarıyla kurulan birleşik kelimelerde özel adlar büyük harfle başlar: ***Hindistan cevizi, Japon balığı, Maraş dondurması...***
18. Belli bir tarih bildiren ay ve gün adları büyük harfle başlar: ***19 Mayıs 1919, 26 Şubat Perşembe günü doğdum...***
Ancak belli bir tarihi belirtmeyen ay ve gün adları küçük harfle başlar: *Üniversiteler genellikle ekimde açılır.*
19. Levhalar ve açıklama yazıları büyük harfle başlar: ***Giriş, Müracaat, Müdür...***
Levhadaki kelime birkaç kelimeden oluşuyorsa ikinci kelime küçük harfle yazılır: *Şehirlerarası telefon, Dolmuş durağı, Bekleme salonu...*
20. Kitap, tez ve benzeri çalışmalarda bölüm başlıkları büyük harfle başlar: ***Özgül Öğrenme Bozukluğu Edebiyat Toplulukları...***
Başlıklarda bulunan ve, veya, ile gibi bağlaçlar küçük harfle başlar.
Sedalı ve Sedasız Sesler...

(Kaynak: TDK İmlâ Kılavuzu 1996)